

Câhiz'in Diliyle Arap Kültür ve Edebiyatında 'Asâ'

Hasan Taşdelen

Yard. Doç. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

"Asâ", ağaç hammaddesinin bedevinin elinde ürüne dönüştürülmesinin tarihi gibidir. Yaşadığı göçebe hayatın bir gereği olarak, yanına elzem olandan başkasını almayan bedevi, yanına aldığı elzem'i mümkün olan en iyi şekilde değerlendirmenin yoluna bakmıştır. Bedevinin, yanından hiç ayırmadığı bir enstrüman olan "asâ", bugün teknolojik ürünlerin sergisi haline gelmiş kalabalık şehirlerde yaşayan bizlerin aklına asla gelmeyecek birçok fonksiyona sahiptir. Daha sonraki dönemde sosyal hayattaki değişikliğe paralel olarak "asâ"nın da fonksiyonlarında bir değişiklik gözlenmektedir. Yerleşik hayatta çöldeki kadar "elzem" bir araç olamayan asâ varlığını korumak için başka fonksiyonlara talip olmuştur. Mesela, bir sosyal statü işareti ve aksesuar olarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Hükümdarların ellerinde bir güç sembolü olan ve en ince sanatlarla süslenen, peygamberlerin ellerinde mucizeye dönüşen "asâ", bedevinin elinde çöldeki hayatının vazgeçilmez araç ve gereçlerinden biri olmaktadır. İsim ve şekillerindeki çeşitlilik, tarihinin her döneminde ve toplumun her kesiminde "asâ"nın kendine uygun bir yer bulabilmesinin göstergesidir.

Abstract

"Asa" in the Arabic Culture and Literature According to al-Jahiz

"Asâ" (stick) was one of the most important things in bedoin life. When we study bedoin life deeply, we could see "asa" how to

change from ordinary wooden property to a vital tool in the hands of bedoins whose life was based on two simple rules: never take with you what is unnecessary, and make maximum use of what you take. This was an indispensable rule of bedoins. Because, they had to run after rains and grass for them and their animals. So in this way of live, "asâ" transformed to a natural extension of human body. In this article we'll try to prove this truth through Jahiz's books, one of the most famous man of letters in classical Arabic literature.

Anahtar Kelimeler: Asâ, Câhiz, el-Beyân ve't-tebyîn

Key Words: Stick, Jahiz, al-Bayan wa al-tabyin

"Asâ" Sözcüğünün Etimolojik Analizi

"Asa" sözcüğü Arapça ع، ص، و kökünden türetilmiştir. Lügat kitaplarında bu kökün manasıyla ilgili açıklamaları birkaç alt başlık halinde ele almak uygun olacaktır:

a) Sülâsî (üç kök harfli fiil) olarak bu maddeye şu anlamlar yüklenmiştir:

(عَصَوْتُهُ بِالْعَصَا) şeklinde birinci bap-tan ve (عَصَوْتُ) mastarıyla kullanıldığında "sopayla/değnekle vurmak" manasına gelmektedir. Şayet aynı fiil (عَصَوْتُ الْجَرَحَ) şeklinde kullanılıyorsa bu takdirde de "yarayı bağlamak" manasına gelmektedir. Dördüncü bap-tan (عَصَى) (عَصَا بِالسَّيْفِ) şeklinde veya birinci bap-tan (عَصَا بِالسَّيْفِ يَعْصِي) ise, "kılıç ile vurmak" veya "kılıcı değnek gibi tutmak/ kullanmak" manalarına gelmektedir.

İkinci bap-tan (عَصَى / يَعْصِي) şeklinde kullanımında ise itaat etmenin, boyun eğmenin zıddı olarak, "isyan etmek", "karşı çıkmak" manalarını taşımaktadır. Bu manada kullanıldığında mastarları (عَصِيَانٌ، مَعْصِيَةٌ) şekillerinde gelmektedir. Bu fiilin bu manayla irtibatlandırılabilir bir başka manası ise, (فَلَانٌ يَعْصِي الرِّيحَ) gibi cümlelerde "rüzgara karşı durmak, rüzgara yüzünü çevirip durmak"tır.¹

Yukarıda serdetmiş olduğumuz manalara ek olarak *Lisânu'l-Arab*'ta ayrıca (عَصَى الطَّائِرُ يَعْصِي) kullanımında, "kuşun uçması" manasını ifade etmektedir.² Ancak bu fiil *Tâcu'l-arûs*'ta birinci bap-tan olacak şekilde zikredilmiştir.³

1 ez-Zebîdî, Muhammed el-Huseyn, *Tâcu'l-Arûs (I-X)*, Mısır 1306h. "asa" maddesi

2 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab (I-XV)*, Dâru Sâdir, Beyrut 1994, "asa" maddesi.

3 Bkz. *Tâcu'l-arûs*, "asa" maddesi.

Bu fiil (عَصَوْتُ الْقَوْمَ) şeklinde kullanıldığında "insanları -iyi veya kötü- bir iş üzerinde bir araya getirdim" manasını taşımak-tadır." Nitekim bazı dil bilginleri, "asa"nın bu isimle anılmasında hareket noktasının bu mana olduğunu ifade ederek, bu isimlendir-menin sebebinin elin ve parmakların "asa"da birleşmesi olduğunu dile getirmişlerdir ki İbn Manzur, *Lisānu'l-Arab*'da bu görüşü Asmaî'ye nisbet etmektedir.⁴

Daha sonra zikredilecek olan (شَقَّ عَصَا الْمُسْلِمِينَ) tabiri de bu manadan hareketle yorumlanmıştır. Hatîta *Kitābu'l-ayn*'da bu mana, bu kökün ilk manası olarak verilmektedir.⁵

b) Bu kökten türetilmiş mezîd fiiller: :

Tefil babına nakledilmiş عَصَى , "birisine asa/değnek vermek, asalandırmak" manasına gelmektedir.

İfâl babındaki (أَعْصَى الْكُرْمُ) "üzüm bağı dallandı, filizlendi" demektir.

Mufâale babındaki عَاَصَى ise "isyan etmek" manasında sülasi kökle aynı manayı taşıyabileceği gibi, nadir bir kullanım olarak "mücadele etmek, vuruşmak" manasına da gelebilmektedir.

İftiâl babında "على" harf-i cerrîyle kullanıldığında "dayanmak, yaslanmak", "ب" harf-i cerrîyle kullanıldığında ise "asa olarak kullanmak" veya "asa gibi kullanmak" manalarına gelmektedir. Dolayısıyla (فَلَانٌ يَعْصِي عَلَى عَصَا) "Fılan değneğe dayanıyor", (يَعْصِي السَّيْفُ) işe "kılıcını değnek gibi kullanıyor" demektir.⁶ Yine aynı baptan (اعْتَصَى الشَّجَرَةَ) kullanımında ise, "ağaçtan dal koparmak" manasına gelmektedir,⁷ Bu kökün bu bapta kazandığı bir başka mana da "sert olmak"tır. (اعْتَصَتِ التَّوَاةُ) kullanımında böyle bir mana görülmektedir ki "çekirdek sert oldu/sértleşti" demektir.

İstifâl babına gelince, bu bapta da sülâsî kökünde olduğu gibi "isyan etmek" manası vardır. Ancak fiil bu bapta kullanıldığında mefulüne "على" harf-i cerri ile teaddi etmektedir.

c) İsimler:

عَصَا, değnek, sopa, baston, ağaç dalı gibi manalara gelmektedir. Anlaşıldığı kadarı ile bu kökün en temel manası budur. Bu kökten türetilmiş neredeyse bütün isimlerin ve fiillerin bir şekilde bu manaya irca edilmeleri mümkün gibi görünmektedir. Belki bunun bir istisnası olarak yukarıda zikredilen "uçmak" manasını gösterebiliriz.

⁴ *Lisānu'l-Arab*, "asa" maddesi.

⁵ Halil b. Ahmed el-Ferahîdî, *Kitābu'l-ayn (I-VIII)*, tah: Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim es-Samarrâî, Beyrut 1988, "asa" maddesi.

⁶ İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh (I-VI)*, tah: Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-ilm, Beyrut 1984, "a.s.v" maddesi.

⁷ *Lisānu'l-Arab*, "asa" maddesi.

شَقَّ الْعَصَا "cemaatten ayrılmak" tabirindeki "عصا" kelimesinin toplanmak manasına hamledilmesi ve bununla ilgili bir fiilin lûgat kitaplarında zikredilmesi üzerinde ayrıca durulması gereken bir husustur. Şayet bu kökün böyle bir manası varsa, bu mana unutulmuş olmalıdır. Zira kökün hiçbir türevinde bu mana tekrarlanmamaktadır. Aksine, "değnek/sopa" ve bu manadan mecazî olarak intikal edilebilecek "karşı çıkmak/isyan etmek" manaları bütün müştaklarda şöyle veya böyle kendini göstermektedir. Bu tabirdeki "asa" kelimesinin bile, "değnek/sopa" manasından mecazen alınmış olmasında bir beis yok gibi görünmektedir. Çünkü değnek güç ve iktidarı temsil edebilir. Bunun kırılması ise mecazen "bu güce karşı koymayı" düşündürür. Bu takdirde ayrıca bir "toplamak" manasına müracaat etmeye gerek kalmayacaktır. Ayrıca *Sihâh*'tan anlaşıldığına göre bu tabir özellikle "Hâriciler" hakkında kullanılmıştır.⁸ Yine bu kullanıma yakın bir mana için (أَشَقَّتِ الْعَصَا) "Asâ yarıldı" (ihtilaf meydana geldi) deyiminin de kullanıldığını yine *Sihâh*'tan öğreniyoruz.

Bu kelimenin teşniyesi عَصَوَانَ , çoğulu ise عَصِيٌّ ، عَصِيٌّ dir. "Eful" vezninde أَعَصَّ şeklinde de bir çoğulu bulunduğunu Cevherî zikretmektedir.⁹ *Lisânu'l-Arab*'ta buna bir de أَعْصَاءُ şeklinde çoğul eklenmiştir. Ancak bu çoğul şeklinin Sibeveyh tarafından kabul edilmediği ayrıca belirtilmiştir.¹⁰

Semâî müennes olarak kabul edilen bu kelimenin, sonuna "kapalı tâ" eklenmek suretiyle "عَصَاة" şeklinde kullanılması Cevherî'nin *Sihâh*'ında Ferrâ'dan yaptığı nakle göre, dil bilginlerince Irak yöresinde görülen ilk "lahn/dili yanlış kullanma" olarak değerlendirilmiştir. Halbuki *Lisânu'l-Arab*'ta böyle bir kullanımın da var olduğu nakledilmektedir.¹¹

"عصا" kelimesi ayrıca, su kovalarının ağzına çapraz şekilde konan tahta parçası manasına da gelmektedir.

Bu kökten türetilmiş olan "العاصي" ismi, "isyan eden" mana-sına geldiği gibi, daha özel olarak "artık annesini takip etmeyen deve yavrusu" için de kullanılmıştır. Yine kelimenin kök manasıyla ilişkilendirilebilecek bir manası da, "kanı durdurulamayan damar"dır.¹²

"Asa" kelimesinin çoğulu olan عَصِيٌّ kelimesi, aynı zamanda "kanatta yer alan ince kemikler" manasına da gelmektedir.

(عَصَا الْعَيْدِ) "ocak veya köz karıştırmaya yarayan değnek", (عَصَا السَّاقِ) ise "bacak kemiği" demektir.

⁸ *Sihâh*, "a.s.v" maddesi.

⁹ *Sihâh*, a.y.

¹⁰ *Lisânu'l-Arab*, "asa" maddesi.

¹¹ *Lisânu'l-Arab*, "asa" maddesi.

¹² *Sihâh*, "a.s.v" maddesi.

Bu kelime hızlı koşmalarıyla meşhur bazı atlar için özel isim olarak da kullanılmıştır: Cezîmetu'l-Ebraş'ın, Avf b. el-Ahvas b. Ca'fer'in¹³, Kasîr b. Sa'd el-Lahmî'nin¹⁴, Şebib b. Amr b. Kurayb et-Tâî'nin, Ahnes b. Şihâb et-Tağlibî'nin (ö. 555 m.) atları hep الْعَصَا olarak anılmıştır. Kaynaklarda Tağlibî'nin atının hızlı koşmasıyla meşhur olan anasının, "عُصَيَّةٌ" adını taşıdığı kaydedilmiştir.¹⁵ Bazı dilciler "oğlun babaya, neslin soya benzemesi" konusunda darb-ı mesel olarak irat edilen (الْعَصَا مِنَ الْعُصَيَّةِ) meselinin çıkış noktası olarak bu iki atı görmektedir. (رَكِبَ الْعَصَاَ قَصِيرٌ) "Kasîr, el-Asa'ya bindi" meselinde geçen "العصا"nın Cezîmetu'l-Ebraş'ın¹⁶ atı olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁷

Yine özel isim olarak "asa" kelimesinin çoğul formunun "الْعَصِيُّ" "değnek şeklinde sıralanmış yıldız kümesi"nin adı olarak kullanıldığını görüyoruz. "بُرْجُ الْعَصَا" da Fırat kıyısında, bir yerin adı olarak kullanılmıştır.¹⁸

İleride daha detaylı bilgi sunulacağından, burada lügat kitaplarında bu kelimeyle ilgili olarak zikredilmiş deyimleri kısaca serdetmekte fayda görüyoruz.

(لَا تَرْفَعِ عَصَاكَ عَنْ أَهْلِكَ) "Sopanı ailenin üzerinden eksik etme" deymi, kişinin ailesinin terbiyesinde "asa"ya müracaat edip etmesine bakılmaksızın doğrudan "ailenin eğitime dikkat et!" manasında kullanılmaktadır.

(أَلْقَى عَصَاهُ) deymi "yolculuğa son vermek", "bir yerde ikamet etmek" veya "bir işe rıza gösterip beğenmek" manalarında kullanılmıştır. Bu deyimden de anlaşılacağı üzere, çölde seyahat eden insanların ellerinde bir "asa" bulunmaktadır. Bunun bırakılması da, yolculuk halinin sonuna ermesi olarak değerlendirilmektedir.

Kitabu'l-ayn'da nisbeti zikredilmeyen¹⁹ bir şiirdeki (أَلَقْتُ عَصَاهَا) ifadesi ise "kadının başörtüsünü açması" manasına hamledilmiştir. Şiir şudur:

فَأَلَقْتُ عَصَاهَا فَاسْتَقَرَّتْ بِهَا النَّوَى كَمَا قَرَّ عَيْنًا بِالْإِيَابِ الْمُسَافِرِ

¹³ Avf b. Ahvas b. Ca'fer el-Âmirî. Cahlîyye dönemi şairlerindedir. Vefat tarihi bilinmemektedir.

¹⁴ Cezîmetu'l-Ebraş'ın deha ve sezgisiyle meşhur danışmalarından biridir.

¹⁵ Tâcu'l-Arûs, "asa" maddesi.

¹⁶ Cahlîyye dönemi şairlerinden ve Hire krallarından biridir. Vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak miladî üçüncü asırda yaşadığı düşünülmektedir.

¹⁷ Bkz. Sîhâh, a.g.madde.

¹⁸ Tâcu'l-arûs, "asa" maddesi.

¹⁹ Sîhâh'ta muhakkık şöyle bir not düşmüştür: "Âmidi beytin Muakkar b. Himâr el-Bârîki'ye ait olduğunu belirtmiştir." Sîhâh, "a.s.v" maddesi.

“Yolcu, (yurduna) dönmesiyle mutlu olduğu gibi, o da “asa”sını attı ve yolculuğu sona erdirdi (ve mutluluğa kavuştu)”.

Bu beytin açıklamasında şöyle bir yorum yapılmıştır: Bu beyit evlendiği her adamdan ayrılan bir kadından bahsetmektedir. Bu kadının eşini beğenmemesinin ve ayrılmak istemesinin işareti ise, başındaki örtüsünü çıkarmaması imiş. Nihayet uygun gördüğü bir eşe rastladığında örtüsünü (asa) çıkararak bu evliliği kabul ettiğini ifade etmiştir.²⁰ Bu beyitteki kullanımdan hareketle *Tâcu'l-arûs*'ta “asa” kelimesinin baş örtüsü manasına da geldiği kaydedilmiştir. Ancak böyle bir yorum zorlama olarak görünmektedir. Çünkü deyim olarak alındığında “asayı bırakmak” “rıza göstermek, kabul etmek” şeklinde manalandırılabilir. Bu takdirde “asa”nın “baş örtüsü” olarak manalandırılmasına ihtiyacı kalmayacaktır.

Lisânu'l-Arab'da ise, bu deyimden çıkış noktası için ikinci bir mana daha nakledilmiştir. Buna göre, bu deyimden gerçek manası, “kazıklarını çakıp, çadır kurmak” demektir,²¹ ki netice itibarıyla diğer manadan fazla bir farkı yoktur.

(صَلْبُ الْعَصَا، صَلْبُ الْعَصَا، شَدِيدُ الْعَصَا) deyimleri, develere sürekli değneklerle vurulan acımasız çoban hakkında kullanılmaktadır. İbn Manzûr (ö. 711/1311), Ezherî'den (ö. 370/980) naklen bu ifadenin, develerini sürekli kontrol altında tutan çoban için kullanıldığını belirtmektedir.²² “صَلْبُ الْعَصَا” ifadesi, hiç asâsı olmasa bile, kontrollü ve iradeli kişi hakkında da kullanılan bir deyim dönüşmüştür.

(كَيْفُ الْعَصَا، كَيْفُ الْعَصَا) Her iki deyim de, yumuşak huylu, terbiye için dayağa fazla başvurmeyen kişi hakkında kullanılmaktadır. Ancak bunlardan birincisi, develeri kontrol etmek için sopaya başvurmeyen, ikincisi ise, emri altındaki insanları kontrol etmek için zora başvurmeyen kişi hakkında kullanılmaktadır. Birinci deyim övücü bir sıfat olarak kullanılmıştır. Zira Araplar develere sert davranan çobanların bu davranışlarını, merhametsizliğin göstergesi olmasından dolayı hoş karşılamamışlardır.

(الْعَصَا مِنَ الْعَصِيَّةِ) Kişinin babasına benzemesini ifade eden bu deyim daha önce zikredilmişti. *Lisânu'l-Arab*'da Ebu Ubeyde'nin (ö. 209/824) deyimden böyle yaygınlaşmış olmasına rağmen aslında الْعَصِيَّةُ الْعَصَا şeklinde olmasını daha doğru gördüğünü nakledilmektedir. Ebu Ubeyde, eğer yaygın olduğu şekil doğru ise, bu takdirde, büyük

²⁰ *Kitabu'l-ayn*, "a.s.v, a.s.y" maddesi.

²¹ *Lisânu'l-Arab*, a.y.

²² *Lisânu'l-Arab*, a.y.

işlerin, başta küçük şeylere dayandığını ifade etmek için kullanılabileceğini söylemektedir.²³

(عَبِيدُ الْعَصَا) “dayakla hizaya getirilenler, zelil insanlar”.

(فُلَانٌ يُصَلِّي عَصَا فُلَانٍ) “Fılan, filanın işini üstleniyor, idare ediyor”.

(فَقَشَرْتُ لَهُ الْعَصَا) “onun için değneğin kabuğunu soydum”, “düşüncelerimi ona söyledim.”

(لَا تَدْخُلُ بَيْنَ الْعَصَا وَلِحَائِهَا) “değnekle (ağaçla) kabuğu arasına girme”, “Seni ilgilendirmeyen şeylere karışma”.²⁴

Giriş

Düşüncelerinde ve kaleme aldığı eserlerin büyük bir kısmında, son derece kritik tarihsel ve toplumsal saptamalarda bulunan, özellikle Abbasi Devri sosyal hadiselerinden Arap-Şuûbiyye²⁵ ve Arap-Tesviye mücadelesine kayda değer nispette yer ayıran Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz (ö. 255/869), ana eserlerinden *el-Beyân ve't-Tebyîn*'in *Kitâbu'l-asâ* bölümünün hemen girişinde, kendisini Arapların safında konumlandırarak, Arap karşıtı (Şuûbiyye) kesimle ateşli bir polemige girmektedir. Câhiz'in naklettiklerinden anlaşıldığına göre, Arap hatiplerin, toplantılarda sarık sarmaları, nikah merasimlerini oturarak, barış görüşmelerini ise ayakta gerçekleştirmeleri, anlaşmaları yakılan bir ateş çevresinde gerçekleştirmeleri gibi hususların yanı sıra; hitap ederken asâ, değnek veya benzeri bir şeyi ellerine almaları, konuşurken bunlara yaslanmaları, anlatımı kuvvetlendirmek üzere yere vurmaları ya da bunlarla şekil ve çizgi çizmeleri gibi davranış ve uygulamaları, Arap olmayanlarca Araplara, yöneltilen ciddi kusurlardır²⁶.

Şuûbiyye fırkası ve müfrit Arap karşıtlarının iddiasına göre, قَضِيب (çubuk) şarkı nağmelerindeki ritim için, قَنَاء (sopa) sığır çobanları için, عَصَا (değnek) dövüş ve kavga etmek için, قَوْس (yay) da atıcılık için bir araçtan ibarettir. Yoksa, konuşma ile asâ arasında herhangi bir münasebet bulunmadığı gibi, (...) bu

²³ *Lisânu'l-Arab*. a.y.

²⁴ *Tâcu'l-arûs*. “asa” maddesi.

²⁵ “Şuûbiyye” akımı ve bu akımın edebiyata yansımaları hakkında geniş bilgi için bkz: Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.

²⁶ Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (II Cilt - IV Cüz), tah: Abdusselâm Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, 4. Baskı, Mısır, 1975; 1.Cilt, 1.Cüz, s.383; 2.Cilt, 3.Cüz, s.6.

iki şeyi yanında bulundurmak ne zihni keskinleştirir, ne de bunlarla işaret etmek daha güzel konuşmaya yardımcı olur²⁷.

Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*'in üçüncü cüzünün 5-124. sayfaları arasındaki *كُتَابُ الْعَصَا* başlıklı kısımda; keza birinci cüzünün 370-388. sayfaları arasında yer alan *مَا قِيلَ فِي الْمَخَاصِرِ وَالْعَصِيِّ وَغَيْرِهِمَا* (*Değnek, Asâ ve Benzerleri Hakkında Söylenenler*) başlığını taşıyan yirmi sayfalık bölümde, Şuûbiyye ve Tesviye taraftarlarınınca ileri sürülen yukarıdaki iddiaları çürütmeyi hedefler. Bunu yaparken, naklî delillerin yanı sıra, Arap yaşam kültürüne, tarih içinde oluşmuş anonim veya kaynakları bilinen rivayetlere müracaat eder ve rasyonel değerlendirmeler ışığında bir temellendirme yapmaya çalışır. Ancak bunu yaparken Câhiz'in sistematik bir tasniften uzak olduğunu, zaman zaman tekrarlara düştüğünü belirtmekte fayda vardır.²⁸

Câhiz, konuya Şuûbiyye'nin Araplara 'asâ' üzerinden yönelttiği 'ilkellik' ve 'hikmetsizlik' suçlamasını reddetmek suretiyle işe başlar ve bu ithamları çürüten tezi savunmak için mevcut entelektüel ve edebî birikiminden olabildiğince yararlanır. O, 'Asâ'nın, bedevi yaşam kültürünün bir parçası olduğunu, esasen şehirde yaşayanların da -farklı boy ve biçimlerde de olsa- bu araçtan yararlandıklarına²⁹ dikkat çeker. Daha da önemlisi, -görüşlerini sağlam bir temele oturtmak açısından- asânın, maddi yararlılık boyutunun ötesinde, imgesel, manevi bir tarafının olduğunu ısrarla vurgulamaya çalışır.

Bu makalenin hedefi, Câhiz'in, Şuûbiyye ve Tesviye taraftarlarıyla girdiği polemiklerde *-el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eser çerçevesinde- ne derece başarılı olduğunu tespit etmek ve ortaya koymaktır.

²⁷ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.12.

²⁸ Sözelimi, değnek parçasının tasma amacıyla kullanıldığına dair bilgi iki (s.49, 56); *هَذَا الْفَعْلُ الَّذِي لَا يُفْرَعُ أَكْثَرُهُ* hadisi iki (s.50, 63); *يَوْمَ يَوْمٍ مِنْ هَمَّتْنَا بِمَادُونَ إِلَى حَطَوَطِيمٍ فِي السَّوَاهِرِ* meseli iki (s.44, 84); Hz. Musa'nın asâsı üzerinden yapılan delillendirme altı (s.31, 32, 33, 35, 82, 90); Hz. Süleyman'ın asâsı ile istişhad iki (s.30, 90); *el-Ensârî'nin (...)* *وَسَارَتْ بِنَا سَيَّارَةٌ* biçiminde başlayan altı beyitli şiir parçası iki (1.Cilt, 1.Cüz, s.371; 2.Cilt, 3.Cüz, s.116) farklı yerde kullanılmıştır.

²⁹ Câhiz'in tariflerine göre, şehir halkının kullandığı asânın el ile tutulan kısmında topuzu andırır bir yumru vardır ve insanlar tarla veya araziye çıkarken bunu yanlarına almayı ihmal etmezler. Ayrıca Câhiz, şehirde yaşayanlarca kullanılan bu tür asâ üzerine söylenmiş etkileyici söz ve rivayetlerden oluşan edebî bir malzemen de bahsetmektedir. *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3. Cüz, s.58.

1. 'Asâ'nın İfade Ettiği Sosyo-Kültürel Anlam

Câhiz, 'asâ'yı, Arap toplumunu diğer milletlerden ayıran temel bir farklılık unsuru olarak görür. Ona göre,

وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا

Birbirinizle tanışsınız diye sizi milletlere, kabilelere böldük³⁰.

ayetine bu açıdan yaklaşılabilecek olursa, değnek (مُخَصَّرَةٌ) ve sarık sarma biçimi (عِمَّة) Arap toplumunun iki temel alamet-i fârikası olmak durumundadır³¹. Câhiz, bu konudaki kanaatini,

الْعَصَا وَالْمِخْصَرَةُ (...) شَيْءٌ خَاصٌّ فِي خُطْبَاءِ الْعَرَبِ، وَمَقْصُورٌ عَلَيْهِمْ،
وَمَنْسُوبٌ إِلَيْهِمْ.

Asâ ve değnek (...) Arap hatiplerine özgü, sadece onlara ait ve yalnızca onlara nispet edilen şeylerdir.

sözleriyle ortaya koymaya çalışır³².

Bir Arap hatibi, üzerinde cübbe, ridâ, gömlek benzeri bir giysi olmadan nutuk atabilir. Ancak hatipliğin olmazsa olmazı, hatibin elinde asâ vb. bir şey bulundurması ve başına kendine özgü bir biçimde sarık sarmasıdır³³. bunların, köklü Arap geleneklerinden ikisini temsil ettiğini belirten Câhiz, bir takım önemli şahsiyetlere nispet edilen sözleri aktarmak suretiyle iddiasını ispatlamaya çalışır. Mesela, Hz. Ömer'in العَمَائِمُ تِيحَانُ الْعَرَبِ (Sarık, Arap milletinin tâcıdır)³⁴ sözünün yanı sıra, Êbu'l-Esved ed-Düelî'nin yine sarıkla ilgili şu cümlelerini nakleder:

(الْعِمَامَةُ) جِيَّةٌ فِي الْحَرْبِ، وَمَكْنِيَّةٌ مِنَ الْحَرِّ وَمَدْفَأَةٌ مِنَ الْقَرِّ، وَوَقَارٌ فِي النَّدْيِ
وَوَاقِيَةٌ مِنَ الْأَحْدَاثِ، وَزِيَادَةٌ فِي الْقَامَةِ، وَهِيَ بَعْدُ عَادَةٌ مِنْ عَادَاتِ الْعَرَبِ.

Sarık, çarpışma esnasında kalkan, sıcağa karşı siper, soğuğa karşı ısıtıcı, topluluk içinde ihtiram sebebi, çeşitli kazalara karşı bir koruyucu, insanı daha uzun boylu gösteren bir giysi, herşeyden ve hepsinden önemlisi Arapların bir geleneğidir³⁵.

³⁰ Hucurât:13

³¹ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.92.

³² *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.??.

³³ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.92.

³⁴ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.100.

³⁵ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.100. Burada, bir sarığın sıcağa karşı nasıl siper işlevi göreceği hususu insanı düşündürmektedir. Ancak et-Tevhidî'nin, *el-Basâtir ve'z-zehâir*'inde yer alan şu bilgi buna açıklık getirmektedir:

Câhiz'in, toplumun sarığı değişik biçimde saran kesimlerini tek tek sıralaması, halife ve sultanların huzurunda giyilen kılık kıyafetin neredeyse standart sayılacak biçimleri hakkında detaylı bilgiler vermesi³⁶, anlaşıldığı kadarıyla, ileride asâ için yapacağı sosyolojik temellendirmeye zemin hazırlama amacına matuftur. Zira, bu gibi kıyafetlerin belirli toplumsal kesim, ortam ve merasimlere uygun olduğu tespiti yapılıncaya, sarık ve değnek unsurlarını da Arap toplumunun gelenekleri ve kültürel olguları çerçevesinde anlamak mümkün olacaktır.

2. 'Asâ'nın Manevî ve Metafizik Anlam Boyutu

Câhiz, 'asâ'ya, yaşamı kolaylaştıran sıradan bir gereksinim olmanın ötesinde, metafizik ve manevi bazı anlamlar da yüklemiştir. Bunu yaparken, öncelikle 'asâ'nın Kuran kıssalarında ve Hz. Peygamberin hadislerindeki yerini tespit etmiş, vahyin ve peygamberin böylesine önemsedığı bir şeyi küçümsemeyi cehalet örneği saymıştır.

'Asâ', herşeyden önce, Kuran'ın değişik surelerinde, değişik peygamberlerle ilişkilendirilmesi bakımından özel bir anlam taşır. Sözelimi, Hz. Süleyman, hayatında, hutbe ve vaazlarında, uzun süren ibadet ve tilavetlerinde sürekli asâsına dayandığı gibi, ruhunu yine ona dayanır halde iken teslim etmiştir³⁷:

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ، فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ.

Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara (cinlere) ancak değneğini yemekte olan bir kurt gösterdi. Süleyman'ın cesedi yıkılıncaya cinler anladılar ki, eğer gaybı bilmiş olsalardı aşağılayıcı azap içinde kalmamış olacaktı³⁸.

Câhiz'e göre, Musa kıssasındaki sihirbazların, insanların gözlemini 'asâ' sayesinde boyamaları, diğer taraftan peygamberin eline eşdeğer bir silah olarak yine 'asâ' mucizesinin verilmesi, bu nesne-

---

Bir bedevi, "Çölde hararet yükseldiği ve sıcak iyiden iyiye kavurmaya başladığında nasıl tedbir alırsın?" sorusuna şu yanıtı vermektedir: "Önce iyice terlemek için bir kilometre kadar yürürüm. Sonra elimdeki sopayı (çadır direği gibi) yere diker, üzerimdiki elbiseyi de bunun üzerine asarım. (Onun gölgesinde hissettiğim serinlik) Kısra'nın saraylarındaki serinliği aratmaz".

Bkz. Ebû Hayyân et-Tevhidî, *el-Basâir ve'z-zehâir (I-IX)*, Tah: Vedâd el-Kâdî, Dâru Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1988, 2.cilt, 4.Cüz, s.243.

³⁶ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.114-115.

³⁷ Câhiz, *el-Bursân ve'l-Urcân*, Tah: Muhammed Mursî el-Hülî, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1972, s. 244; *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2. Cilt, 3.Cüz, s.30, 90.

³⁸ Sebe: 14

nin, diğeri hiçbir şeye nasip olmayan bir şeref ve üstünlüğe sahip olduğunu gösterir³⁹. Tâhâ suresinin 65-69. ayetlerinde ise, sihirbazların halkın gözünü değneklerle ve iplerle boyamaları karşısında, Hz. Mûsâ'ya bu ikisinden asâ ile karşılık vermesi istenmiştir. Halbuki, Allah'ın kudreti bakımından ipe asâ arasında fark yoktur. Demek ki, Cenab-ı Hak, ona özel bir değer atfetmiştir:

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّمَا أَن تُلْقِي وَإِنَّمَا أَنْ نَكُونَ أَوْلَ مَنْ أَلْقَىٰ. قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حَبَالُهُمْ وَعَصَبُهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ. فَأَوْحَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَىٰ. قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَىٰ. وَأَلْقَىٰ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفَ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَىٰ.

Sihirbazlar: "Ey Mûsâ! Ya sen at, ya da ilk atan biz olalım" dediler. Mûsâ: "Yok, (önce) siz atın" dedi. Birden, onların ipleri ve değnekleri yaptıkları sihir sebebiyle ona hızla hareket ediyor gibi geldi. Bunun üzerine Mûsâ, içinde bir korku hissetti. Şöyle dedik: "Korkma (ey Mûsâ!). Çünkü, sensin galip gelecek olan." "Sağ elindeki (değneğini) at ki, onların yaptıklarını yutsun. Şüphesiz yaptıkları bir sihirbaz hilesidir. Sihirbaz ise ne yaparsa yapsın başarıya ulaşamaz"⁴⁰.

Yine Hz. Mûsâ, Tur dağının yakınında bir ateş görüp de, ailesi için ondan bir parça getirmeye karar verdiğinde, ateşin yakınına kadar beraberindeki asâ ile gitmiştir. Cenab-ı Hak, ancak Kutsal Vâdi'ye geldiği zaman ona *Asânu burak!*⁴¹ diye vahyetmiştir.

Câhiz, tezini, nakli deliller çerçevesinde temellendirirken, ilk dönem müslümanlarının sözlerine atıflarda bulunmayı da ihmal etmez. İbn Abbâs'a dayandırılan şu rivayet, bunun bir örneğidir:

(Neml suresinin 82. ayetinde bahsi geçen) Dâbbe kaya yarılıp da içinden çıktığında yanında Musa'nın asâsı ve Süleyman'ın mührü vardır. (Bu mahluk) Allah'a iman edene asâsıyla doku-
nur, inkarcıyı ise Süleyman'ın mührü ile dangalar⁴².

Câhiz, 'asâ'nın, Hz. Muhammed'in hayatında da özel bir yere ve anlama sahip olduğunu düşünmüştür. Herşeyden önce 'asâ', Hz. Peygamberin herhangi bir konuyu izah ederken, kendisiyle yere işaretler çizdiği ve öğretim amaçlı kullandığı bir enstrümandır. Mese-

³⁹ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.32.

⁴⁰ Tâhâ: 65-69

⁴¹ Kasas: 30

⁴² *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3. Cüz, s.113.

la Hz. Peygamber, birgün yere çömelmiş, elindeki sopayla kumun üzerine bir çizik atıp şöyle demiştir⁴³:

مَا مِنْ نَفْسٍ مَتْفُوسَةٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ.

'Can sahibi hiçbir nefis yoktur ki, Cennet ve Cehennem'de-ki yeri belirlenmemiş olsun'.⁴⁴

Ensardan olan, aynı zamanda Akabe bey'atinde da bulundu-ğu bilinen Abdullah b. Uneys adlı sahaþenin, Hz. Peygamberin, kendisine verdiği bir asâ sâyesinde ذُو الْمَخْضَرَةِ (asâ sahibi) olarak lakaplanması da Câhiz'in tezini temellendirmede kullandığı önemli bir veridir. Hz. Peygamberin, değneği Abdullah b. Uneys'e verdikten sonra kendisine:

تَلَقَانِي بِهَا فِي الْجَنَّةِ.

Cennet'te bana, yanında bu olduğu halde kavuşacaksın⁴⁵.

demiş olması, Câhiz'e göre, basit gibi görünen bu nesnenin anlam ve değerini zirveye taşımıştır.

Naslarda yer alan bu delillerin yanı sıra, asâ, kişiye, sahip olduğu olgunluk düzeyi ve hayat tecrübesinin bir yansıması olarak estetik bir görünüm de kazandırmaktadır. Câhiz'e göre, iddia edilen aksine, asâ, insanın üzerindeki basitlik ve sıradanlık havasını kaldırmakta, ona bir ağırlık ve itibar kazandırmaktadır⁴⁶. Asânın bir tür sosyal statü ifade ettiğine ve şehir hayatında da kendine bir yer bulabildiğine güzel bir örnek İbnu'l-Cevzî'nin *Ahbâru'z-zirâf*'ında kaydetmiş olduğu şu bilgidir:

Halef b. Amr el-Ukberî (ö. 296/908) büyük ulemadandı. Otuz adet yüzüğü ve otuz adet bastonu vardı. Ayın her gününde farklı bir yüzük takar ve baston kullanırdı. Bir ay bitip diğeri başladığında o da başa dönerdi.⁴⁷

Bazı sûfilerse asâyı, kişinin fânilik şuurunu canlı tutan ve bunu her dem tazeleyen mistik bir enstrüman olarak görmüşlerdir.

⁴³ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.11.

⁴⁴ *Sahîhu'l-Buhârî*, Kitâbu't-tefsir, Bâbu kavlihi: "Ve kezzebe bi'l-husnâ"

⁴⁵ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.12

⁴⁶ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.90

⁴⁷ Ebu'l-Ferac Abdurrahmân b. Ali b. el-Cevzî, *Ahbâru'z-zirâf ve'l-mutemâcinîn*, tah: Bessâm Abdulvehhab el-Câbi, Daru İbn Hazm, 1. baskı, Beyrut 1997, s. 43.

'Yaşlı ve hasta olmadığın halde neden yürürken hep değneğini kullanıyorsun' sorusuna muhatap kalan bir zâhidin verdiği şu yanıt konuya ışık tutmaktadır:

Yolcu olduğumu unutmamak için. Zira, gidilecek istikâmet öte alemdir, asâ ise yolculuğun temel bir gereksinimidir"⁴⁸

3. Asâ/Değnek-Ağaç ilişkisi

Câhiz, 'asâ'nın özellik ve meziyetlerini tespit ederken dolaylı sayılabilecek delillere başvurmaktan da geri kalmaz. Buna göre, önce değnek ve onun aslı sayılan ağaç arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Hz. Allah, herşeyden önce, insanlık aleminin kaynağı sayılan Adem ve Havvâ'nın sabrını bir ağaç vasıtasıyla sınamıştır⁴⁹:

وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ.

Şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz⁵⁰.

Şeytan ise, Adem ve Havva'yı kandırmak maksadıyla başka herhangi bir şeyden değil de, doğrudan ağaçtan yararlanmıştı:

فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبُلَى.

Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: "Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatu göstereyim mi?"⁵¹

Yine, Cenab-ı Hak Hz. Musa ile konuşmasını başka bir şeyle değil, bir ağaç vasıtasıyla gerçekleştirmiş⁵²; İslam tarihinin kritik hadiselerinden *Rıdvan Beyatı* da bir ağaç altında vuku bulmuştur. Kezâ, Cennetü'l-me'vânın yanı başındaki *Sidretü'l-muntehâ* -sembolik de olsa- ağaçtan başka bir şey değildir⁵³. Câhiz'in, dolaylı deliller arasında zikrettiği hususlardan bir diğeri ise, Hz. Peygamberin temizlik konusunda takip edilen sünnetlerinden misvakın, özü itibari ile bir ağaç (أَرَاكُ) dalı olmasıdır⁵⁴.

⁴⁸ *el-Ecvîbetü'l-muskite*, s.56.

⁴⁹ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.35

⁵⁰ Bakara:35

⁵¹ Tâhâ: 120

⁵² *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.46

⁵³ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.35

⁵⁴ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.113. Câhiz, Ebu'l-vecih'e dayandırarak misvak olmaya elverişli dal özelliğine sahip ağaçların adlarını sıralar. Bkz. a.g.e. s.114.

4. Deyim ve Atasözlerinde Asâ

Câhiz, asâ hakkındaki düşüncelerini rasyonel biçimde ifade ettikten, anekdotik veya yarı anekdotik mahiyetteki rivayetleri naklettikten başka, konuyu özellikle deyim ve mesel kültürü açısından ele almayı, bu hususta kendi zamanına kadar oluşmuş edebi malzemeye (literatüre) temas etmeyi de ihmal etmez. Bu cümleden olarak, hem tabir ve deyimler, hem de bir rivayet unsuruyla ilişkilendirilen meseller aracılığıyla tezini desteklemeye çalışır. Adeta bununla Câhiz, dilin bünyesi içine bu kadar nüfuz etmiş bir kavram ve nesnenin, Arap toplumu ve kültürü için gerçekten hayati bir öneme sahip olduğu düşüncesini muhatabın zihnine empoze etmeyi hedeflemektedir.

Sözü edilen bu malzeme de, -tıpkı diğerleri gibi- eserin değişik sayfalarına dağılmış vaziyettedir. Ancak bu malzeme, burada, kısa açıklamalarla birlikte derli toplu bir biçimde sunulacak, en sonda yer alan mesel ise, hakkında rivayet edilen meşhur hikayeyle birlikte verilecektir.

- a. $\text{قَدَّ وَضَعَ عَصَاهُ} / \text{ضَعَّ عَصَاكَ}$ (Zenginleşen, maddi bakımdan müreffeh hale gelen kimse hakkında) Cebi para gördü; etrafına faydalı oldu, bol bol ihsanda bulundu⁵⁵.
- b. $\text{قَدَّ أَلْقَى عَصَاهُ}$ Bir ülkeyi veya yeri benimseyip yurt edinmek; (Bir yere) kazığı çakmak⁵⁶.
- c. $\text{أَلْعَصَا مِنَ الْعَصِيَّةِ وَالْأَفْعَى بِنْتُ حَيَّةٍ}$ Büyük ve mühim işler, küçük gibi görünen şeylerden zuhur eder⁵⁷.
- d. $\text{طَارَتْ عَصَا فُلَانٍ شَقَقًا}$ Lafzen "Filan kimsenin değneği parça parça oldu" anlamındaki bu deyim de birliğin dağılması, düzenin bozulması manalarını içermektedir⁵⁸.

⁵⁵ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.124.

⁵⁶ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 3.Cüz, s.124. Meydânî, *Mecmau'l-emsâl (I-III)*, Tah: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, İsa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1979, c.2, s.491; *el-Basâir ve'z-zehâir*, 1.Cilt, 2.Cüz, s.24.

⁵⁷ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 3.Cüz, s.39. Meydânî'nin *Mecmau'l-emsâl*'de aktardığına göre, deyim ayrıca (a) kişinin, görüşlerindeki isabetlilik bakımından babasına olan benzerliğine; veya (b) أَلْعَصَا sözcüğünün soylu bir atın ve الْمُصَيَّةِ nin de bu atın anasının adı olduğu varsayımından hareketle- irken asaletin kaynağının ana olduğu gerçeğine işaret etmektedir. *Mecmau'l-emsâl*, c.I, s.25. Deyimin kısmen farklı bir versiyonu olan $\text{قَدَّ أَلْقَى عَصَاهُ}$ biçimi (*el-Basâir ve'z-zehâir*, 3.Cilt, 5.cüz, s.622'de) geçmektedir.

⁵⁸ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.39. Deyim *Mecmau'l-emsâl*'de $\text{طَارَتْ عَصَا بَنِي فُلَانٍ}$ biçiminde بَنِي lafzının ziyadesiyle geçmektedir ki, keza bu da, "kabile üyelerinin darmadağın oluşu/çil yavrusu gibi dağılmaları" manalarını çağrıştırmaktadır. *Mecmau'l-emsâl* 2.Cilt, s.287.

- e. فَلَانَ شَقَّ عَصَا الْمُسْلِمِينَ *Bir topluluğu dağıtmak, dirlik ve düzenlerini bozmak⁵⁹ manasınadır.
- g. ضَعِيفُ الْعَصَا Değneği yumuşak: Çobanlar hakkında kullanılan bu deyim, eljnin altındaki hayvanlara fazlasıyla şefkatli davranan kişiyi tanımlar⁶⁰.
- h. صَلْبُ الْعَصَا Değneği sert/Sopası kalın: Gütütüğü hayvanları elindeki sopayla döven, onlara ezizet eden çoban hakkında kullanılır⁶¹.
- i. أَقْبَلَ فَلَانَ وَلَا تَأْتِ عَصَاهُ. Değneği/Sopası yumuşak bir vaziyette geldi: Bir yerden, sahip olduğu parayı/malı veya aile efradını kaybetmiş olarak dönen kişi hakkında kullanılır⁶².
- j. فَلَانَ يَخْبَأُ الْعَصَا. Filan değneğini gizliyor: Deyim, 'pasif lûti' olarak tanımlanan, kadınsı yönleri erkeksi yönlerine ağır basan kimse hakkında kullanılmıştır. Câhiz, deyim in bu anlamını yansıtan bir şiir örneği de vermektedir:
Eşin, iyi hoş insan amma,
Erkek tarafı biraz su götürür!⁶³
- k. لَوْ كَانَ فِي الْعَصَا سَيْرٌ. Keşke asâsının ele tutturacak bir bağı olsaydı⁶⁴: Keşke tutunacak bir dalı olsaydı.
- l. ضَرِبَ فَلَانَ ضَرْبَ غَرَائِبِ الْإِبِلِ Filan kişi, kaçan, başka sürüye karışan ya da su kaynağının başında kontrolden çıkan devenin dövütmesi gibi sopa yedi⁶⁵.
"Bu aygırın bumuna sopa ile vurulmaz". Bedeviler, sağlıklı bir devenin, kötü cins bir deve tarafından döllenmesini istemezlerdi. Bunu engellemek için, aşmaya teşebbüs eden erkek devenin burun kemiği üzerine sopayla şiddetli olarak birkaç kez vurulur ve bu işten vazgeçirilirdi. Deyim, kızlarına talip olan bir gencin, kızın ailesince tasvip edildiğinin bir işareti olarak kullanılmaktadır. Eğer bu söz söylenmişse, bu 'Oğlan kızımıza münasiptir' anlamına gelir⁶⁶.
- m. ذَاكَ الْفَحْلُ الَّذِي لَا يُقْرَعُ أَتْفَهُ (Beni Esed kabilesi hakkında kullanılan bir tabirdir) Bununla onların, anlaşma içinde oldukları kabile reislerine asla isyan etmedikleri anlatılmak istenmektedir⁶⁷.
- n. عَيْدُ الْعَصَا
- o. إِنَّكَ خَيْرٌ مِن تَفَارِيقِ الْعَصَا Lafzen: Sen, benim için, değneğin kırılan parçalarından daha değerlisin⁶⁸.

59 *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.39; Meydâni'nin belirttiğine göre, bu deyim in orijinine ilişkin şöyle bir rivayet aktarılmıştır: Aralarında samimi bir dostluk gelişen iki kervanbaşısı, yol ayrımına geldiklerinde ellerindeki değneği iki parçaya ayırır ve hatıra olmak üzere ikisi de birer parçasını saklar. Bu olaydan sonra, kurulu bir birliği veya bir topluluğu dağıtan kişiyi temsil etmek üzere فَلَانَ شَقَّ عَصَاهُمْ deyim i kullanılır. *Mecmau'l-emsâl*, 2.Cilt, s.160.

60 *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.52. *Mecmau'l-emsâl*, 2.Cilt, s.265.

61 *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.52.

62 *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.52.

63 *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.56.

64 *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.66, 121.

65 *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.55.

66 *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.44, 84.

67 *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.40; *Mecmau'l-emsâl*, 2.Cilt, s.2448.

68 *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.39. Hemen hemen aynı lafızlarla bkz. *Mecmau'l-emsâl*, 1.Cilt, s.61.

Meydâni'nin de Câhiz'den aynen naklettiğine göre, bu en son söz, Guneyye adındaki bedevi bir kadının, oğlu hakkında söylediği övücü mahiyetteki şiire ait bir parçadır. Rivayete göre Guneyye'nin, ona buna sataşan ancak çelimsiz bir oğlu vardır. Bu çocuk bir gün gençlerden biriyle dalaşır, o da onun burnunu kesip kopartır. Guneyye, oğlunun kopan burnuna karşılık aldığı diyet sayesinde, yaşadığı sefil hayattan kurtulur. Bu hadiseden sonra çocuk, iki kere daha çevresindekilere musallat olur, sırayla önce kulağını kaybeder, sonra da dudağı parçalanır. Bu yaralanma hadiselerinden dolayı yüksek miktarda diyet alan Guneyye, oğlu sayesinde elde ettiği maddi servete telmihen söylediği urcüzede oğlundan şöyle bahseder:

أَحْلَفُ بِالْمَرْوَةِ يَوْمًا وَالصَّفَا
إِنَّكَ خَيْرٌ مِن تَفَارِيقِ الْعَصَا

Merve ve Safa tepelerinin hakkı için, (Ey oğul) Sen (benim için) asânın parçalarından daha değerlisin.

Câhiz, İbnu'l-Arâbi'nin (ö. 231/846), تَفَارِيقِ الْعَصَا hakkındaki açıklamasını şu şekilde nakletmektedir:

Asâ (عَصَا) parçalandığında bundan hiltar çomağı (سَاجُورُ ج) elde edilir. Bu da kırılır veya küçülürse bundan da çadır kâzığı (وَتَدُّ ج أَوْتَادُ) olur. Şayet kazık parçalanacak olursa, bundan çuvalı kolayca kaldırmak için tutacak (شِطَاظُ) olur. Bu tutacakların baş kısmı, devenin burnuna takılan parça (مِهَانُ) işlevi görür. Bunun daha küçükleri ise, deve yavrusu-nun, anasını emmesine engel olmak için memesini bağlamakta kullanılan parça (تَوْدِيَّةُ) olur⁶⁹.

Câhiz'in kaydetmediği ve kendisinden birkaç asır sonraki mesel koleksiyonları içerisinde rastlanan asâ konulu birkaç deyim daha bulunmaktadır. Oldukça sınırlı olan bu malzemeyi de -Meydâni'nin Mecmau'l-emsâl'i kapsamında- burada zikretmek faydalı olacaktır:

- a. إِيَّاكَ وَقَتِيلَ الْعَصَا
"Dirlik düzenin bozulup halkın fitneye düştüğü hengâmede canından olmayasın!"⁷⁰ Bu deyimde yer alan الْعَصَا sözcüğü kelimenin tam anlamıyla topluluk/cemaat, dirlik-düzen manalarına gelmektedir.
- b. بَيْنَ الْعَصَا وَلِحَائِهَا
İki kişi arasındaki yakınlığı ifade eden bu me-selin Türkçemize "Aralarından su sızmamak"⁷¹ deyimiyile tercümesi son derece uygun görünmektedir. Zira deyimdeki لِحَاءُ sözcüğü '(dalı

⁶⁹ el-Beyân ve't-Tebyîn, 2.Cilt, 3.Cüz, s.50. Ayrıca bkz. s.56.

⁷⁰ Mecmau'l-emsâl, 1.Cilt, s. 113.

⁷¹ Mecmau'l-emsâl, 1.Cilt, s. 160.

çepeçevre saran) kabuk' anlamındadır. Kabuk ile onun sardığı çubuk arasındaki kuvvetli yakınlık ve bağlılık, arkadaşlar arasındaki sıkı-fıkı oluşu anlatmak için kullanılmıştır.

- c. أَبَقَى مِنْ تَفَارِيقِ الْعَصَا
Yukarıda geçen عَصَا الْمُسْلِمِينَ deyiminin ifade ettiği manayla bağlantılı olarak, kalıcılığı ve işe yararlılığı biteviye devam eden şeyler hakkında kullanılan bir deyimdir⁷².
- d. شَقَّ عَصَاهُمْ نَوَى شَجُورٍ
Yukarıda geçen عَصَا الْمُسْلِمِينَ deyi-minin ifade ettiği manaya yakın bir anlam taşır. Ancak daha güçlü bir parçalamayı ifade eder. Türkçe'ye "Bir topluluğu/düzeni darmadağın etmek" şeklinde tercüme edilebilir⁷³.
- e. أَصْبَحَ جَنِيبَ الْعَصَا
"Bir işi, bir topluluğun zorlamasıyla/dürtmesiyle yapmak", bu manada verilen emri/görevi istemeye istemeye yerine getirmek anlamında bir deyimdir⁷⁴.
- f. عَصَا الْجَبَانِ أَطْوَلُ
"Ödleşin sopası uzun olur"⁷⁵.
- g. قَشَرْتُ لَهُ الْعَصَا
İnsanın görünüşteki eylem ve söylemleri ile içinde gizlediği gerçekler arasındaki zıtlığa işaret eden deyim, "Bütün samimiyetimi ortaya döktüm"⁷⁶ manasında kullanılır.
- h. أَقْرَبُ مِنْ عَصَا الْأَعْرَجِ
İki şey arasındaki yakınlığı, ayrılmazlığı ve gerekliliği ifade eden bir deyimdir. "Yanımdan hiç eksik olmamak/Gölge gibi beraberinde taşımak" manalarına gelir⁷⁷.

5. Asâ'yla İlgili Anonim veya Anekdotik Mahiyetteki Rivayetler

Câhiz, *Kitâbu'l-asâ*'nın değişik yerlerinde, asânın meziyetlerini konu alan birkaç anekdotik rivayet aktarmaktadır. Bunlardan birinin kahramanı eş-Şarkî'dir. eş-Şarkî, Musul'dan gizlice Rakka'ya doğru gitmekte iken seyahati esnasında Tağlib kabilesinden bir gençle tanışır, yolculuğa birlikte devam ederler. Tağlibli gencin yanında bir erzak çantası (مَزْوَدٌ), bir su kurbası (رَكْوَةٌ) ve bir de yanından hiç eksik etmediği değneği (عَصَا) vardır. Gençin, değneği sürekli yanında taşıması eş-Şarkî'ye tuhaf gelir, onun bu davranışına bir türlü anlam veremez, hatta kafasından yolculuk esnasında değneği vadilerden birine atmaya bile geçirir. Ne var ki genç, eş-Şarkî ile yaptığı seyahat esnasında, asânın ne fonksiyonel bir gereç olduğunu, karşılaştıkları yedi hadise içerisinde ispatlamayı başarır⁷⁸.

⁷² *Mecmau'l-emsâl*, 1.Cilt, s. 207.

⁷³ *Mecmau'l-emsâl*, 2.Cilt, s. 166.

⁷⁴ *Mecmau'l-emsâl*, 2.Cilt, s. 233.

⁷⁵ *Mecmau'l-emsâl*, 2.Cilt, s. 345.

⁷⁶ *Mecmau'l-emsâl*, 2.Cilt, s. 492.

⁷⁷ *Mecmau'l-emsâl*, 2.Cilt, s. 537.

⁷⁸ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 3.Cüz, s.48.

Esasen buna yakın başka bazı rivayetlere, *edeb* literatürü içinde değerlendirebileceğimiz *el-Keşkûl*, *el-Basâir ve'z-zehâir* gibi kimi ansiklopedik mahiyetteki hacimli eserlerde de rastlamaktayız. Öyle anlaşılıyor ki, klasik Arap edebiyatı tarihinde, asâ konulu ve en iyi '*asâ edebiyatı*' olarak tanımlayabileceğimiz özel bir ilgi alanı oluşmuş, bu bapta zikredilen bilgi ve anekdotlar her zaman okurun ilgisini çekmiştir. Câhiz'den çok sonra bile bu nevi rivayetlerin müteakip eserlerde yaşamaya devam etmesinin sebebi muhtemelen budur. Mesela, böyle bir rivayet örneği, el-Âmilî'nin *el-Keşkûl* adlı eserinde yer almaktadır⁷⁹:

Haccâc b. Yûsuf bir bedeviyle karşılaşır ve sorar: 'Nedir elindeki?'

Bedevî yanıt verir: Değneğim; onu, ibadet esnasında -sütre maksadıyla- önüme diker, düşmanlarıma karşı silah olarak hazır bulundururum; hayvanlarımı onun yardımıyla güder, yolculuk sırasında ondan destek alır, yürürken daha uzun adım atabilmek için üzerine abanır, dereyi de onun sayesinde kolayca geçerim; (ayrıca bu değnek) beni tökezleyip yere kapaklanmaktan kurtarır, üzerine elbisemi (bir çadır gibi) attığımda sıcağın da soğuktan da korur; bana, uzak olan şeyi yaklaştırır, seyahat esnasında azık çantası veya öteberi taşımaya yarar, onunla kapıyı çalar, saldıran köpekleri kendimden uzaklaştırırım; -ateş üzerinde et pişirirken- tıpkı bir şiş, arkadaşlarla kavga ederken de kılıç yerine kullanırım. O bana babamdan kaldı, ben de oğluma miras bırakacağım. Koyunlarıma ağaç yapraklarını onunla silkelediğim gibi, -bu saydıklarımın başka- onun vasıtasıyla daha bir çok işimi de görürüm.

Haccac bedevinin bu sözleri karşısında hayrete düşer ve çekip gider.

Bir diğer rivayet, çobanlık yapmakta olan Hutay'e (ö. 59/678?) ile bir bedevi arasında cereyan eden şu diyalogdur⁸⁰:

Bedevi: Çoban! Elindeki nedir?

Hutay'e: Akasya ağacından budaklı bir sopa!

Bedevi: (Biliyorsun) ben misafirim.

Hutay'e: Ben de zaten onu misafirler için elimin altında bulunduruyorum!

Câhiz, bu bapta, asânın yanı sıra ağaçla ilgili anonim bir hikâyeye de aktarır. Buna göre⁸¹:

⁷⁹ el-Âmilî, Bahâuddîn, *el-Keşkûl (I-II)*, -Haz. Et-Tâhir Ahmed ez-Zâhî-, Dâru İhyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1.Cilt, s.84.

⁸⁰ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.80.

Ormana, sapsız bir balta atılmış. Ağaçlar kendi aralarında konuşmaya başlamışlar. İçlerinden biri: 'Bu baltanın buraya atılması hiç de hayra alamet değil!' demiş. Epeyce yaşlı bir ağaçsa şunu söylemiş: 'İçinizden birisi ona sap olmadığı sürece korkmayın!'

6. 'Asâ'nın Maddi Yararları

el-Beyân ve't-Tebyîn adlı eserinde Câhiz, önümüze, 'asâ'nın maddi alandaki kullanımına ilişkin oldukça uzun bir liste koyar. Daha doğrusu, eserinin değişik sayfalarında dağınık vaziyette serpiştirilmiş malzeme uzunca bir listeyi dolduracak mahiyettedir. Esasen o, -birçok konuyu ele alırken yaptığı gibi- burada da bir Kuran ayetinden hareket etmektedir. Zira, Cenab-ı Hak, Tâhâ suresinde وَمَا سَوَّاهُ يَا مُوسَىٰ؟ تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَىٰ؟ "Şu sağ elindeki nedir ey Mûsâ? (Tâhâ:17)" diye sorduğunda, Hz. Mûsâ cevaben:

هِيَ عَصَايَ أَنُوكَّا عَلَيْهَا وَأَهْشُ بِهَا عَلَىٰ غَمِّي وَلِي فِيهَا مَارَبُ أُخْرَىٰ.

O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelirim. Onunla başka işlerimi de görürüm (Tâhâ:18).

demiştir ki, burada مَارَبُ أُخْرَىٰ yerine, çoğul sığa ile مَارَبُ أُخْرَىٰ'nın tercih edilmiş olması, Câhiz'e göre, 'asâ'nın yararları ve işlevleri konusunda bir sınırlama getirilemeyeceğine delildir⁸². Bu yüzden Câhiz, 'asâ'nın muhtemel faydaları üzerine söz söylemiş kimi şahsiyetlerle ilişkilendirilen rivayetleri aktarmaya özel bir önem verir. Bunlardan birisi Yûnus b. Habîb'le (ö. 94/798) ilişkilendirilen rivayettir. Buna göre, Yûnus b. Habîb, مَارَبُ أُخْرَىٰ (diğer faydalar) kapsamında değerlendirilmek üzere 'asâ'nın yararlarını şöyle sıralar⁸³:

- a) Yılan, akrep, kurt gibi vahşi hayvanlara karşı bir silahtır.
- b) Azgın aygırı dize getirmek için kullanılır.
- c) Güç bela yürüyen yaşlı kimse veya gücü takati kalmamış hastalar için bir dayak destek mesabesindedir.
- d) Ayağı kesik olan veya topal kimse için ikinci sağlam ayak yerindedir.

'Asâ'nın yararları üzerine, isim vermeden aktardığı bir diğer rivayette ise daha değişik hususlar zikredilir:

- a) Felçli kimsenin yerden veya yatağından doğrulmasına yardımcı olur.

⁸¹ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.36.

⁸² *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.50, 90.

⁸³ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.67.

b) Çoban için sürüsünü kolay bir şekilde gütmeye yarar.

c) Hayvan sırtına binenler için, hayvanı doğru istikamete veya sürate kavuşturma vesilesidir.

d) Erzak çantasını daha kolay taşıyabilmek için, çuvalın ağzında tutamaç vazifesi görür.

e) Değneğin her iki ucunda iki kişi olması durumunda, içinde ağır bir yük olan çuvalın taşınmasına yardımcı olur⁸⁴.

Bunların dışında, asâ veya değnek; duvara çakılarak bir askı işlevi görebilir, kıblenin yönünü tayin etmede bir enstrüman olarak kullanılabilir, gölgelenmek üzere oluşturulacak basit bir mekanizmanın parçası olarak işe yarayabilir ve nihayet binek üzerindeki insan elinde bir kamçı görevi üstlenebilir⁸⁵.

Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin (ö.414/1023) *el-Basâir ve'z-zehâir*'inde yer alan bir rivayette ise, el-Velîd b. Mesade el-Fezârî'nin, bir çubuğun veya ağaç dalının ne gibi değişik amaçlarla kullanılabileceği hususunda kimsenin kendisiyle yarışamayacağını iddia etmesi ve bu amaçlardan bir kısmını zikretmesi de kayda değer bir bilgidir⁸⁶.

Ancak bu makalede biz, bu tür rivayetlerin hemen başında yer alan şahıs adlarından sarf-ı nazar ederek, 'asâ'nın söz konusu yararlarını maddeler halinde sıralamayı, gerektiğinde bunlarla ilgili kısa açıklamalarda bulunmayı uygun görmekteyiz. Şimdi sırayla, sıradan bir nesne gibi algılanan asâ'nın, Câhiz'in gözüyle ne tür faydaları veya simgesel anlamları olabileceği üzerinde duralım:

a. Arap Sohbet Meclislerinin Estetik Bir Unsuru Olarak Asâ

Câhiz'in verdiği bilgilere göre, Araplar, kendi aralarındaki meclislerde ya da hutbe irad ederken, yanlarında mutlaka 'asâ'yı andırır bir değnek bulundurmakta ve bu şey, hatibin veya konuşanın Arap olduğunun tipik bir göstergesi kabul edilmekteydi⁸⁷. Ona göre, özellikle Hz. Peygamberin elinde, Müslüman topluluğa hitabettiği sırada bir değnek bulunması hadisesi ise başlı başına, bu sıradan nesnenin şeref ve değerini yükseltecek çok önemli bir olgudur⁸⁸.

Câhiz, asâ veya değneğin, salt estetik bir unsur olmasının yanında, konuşan kimse açısından ilave bir jest aracı olarak da görür. Hatip, hitabeti esnasında elini, kolunu, başını, kaşını kullandığı gibi, bunların yetersiz kaldığını düşündüğü noktada değneğini

⁸⁴ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.68.

⁸⁵ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.69.

⁸⁶ *el-Basâir ve'z-zehâir*, 1.Cilt, 2.Cüz, s.200.

⁸⁷ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.41.

⁸⁸ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.69.

de devreye sokar. Bu konuda Safvân el-Ensârî'ye ait olduğunu söylediği şu beyitlerini aktarır⁸⁹:

سَارَتْ لَنَا سَيَّارَةٌ ذَاتُ سُودُدٍ   بَكْرُومِ الْمَطَايَا وَالْخَيُْولِ الْجَمَاهِرِ
يُؤْمُونَ مَلِكَ الشَّامِ حَتَّى تَمَكَّنُوا   مُلُوكًا بِأَرْضِ الشَّامِ فَوْقَ الْمَنَابِرِ
يُصِيبُونَ فَصْلَ الْقَوْلِ فِي كُلِّ خُطْبَةٍ   إِذَا وَصَلُوا أَيَّمَانَهُمْ بِالْمَخَاصِرِ

Bize, yüksek hörgüçlü develeri ve kalabalık atlarıyla şerefli bir kafiye uğradı, ki bu kimseler, Şam diyarına hakim olmak için gidiyorlardı. Nihayet onlar Şam diyarındaki minberlerin üzerine oranın hâkimleri olarak çıktılar. Her nütuklarında son sözü (yine) onlar söylediler, ellerinde asâları olunca.

Nasılki bir müzisyenin veya orkestra şefinin elindeki baget, çalınan müziğin notalarını belirliyor ve bir bütün olarak parçanın ritmini sağlıyorsa, aynı şekilde hatibin elindeki değnek de, mimik paydasında, vücudun diğer azalarıyla ortak hareket eder, konuşanın meramını olabildiğince güçlü bir şekilde ifade etmesine yardımcı olur. Konuşması sırasında, bir Arap hatibinin elinden değneği alınacak olursa, Câhiz'e göre, hatip büyük ölçüde etkinliğini yitirecek, konuşmasının akıcılığını, hareketlerindeki dengeyi kaybedecek ve nihayet başarısız bir performans ortaya koyacaktır⁹⁰.

Câhiz, bu noktadaki kanaatlerini de, hitabetiyle meşhur iki kişiye ait rivayetle destekleme gayretindedir. Bunlardan birincisi Abdulmelik b. Mervan'ın '*Eğer hitap ederken elimdeki değneği bırakacak olsam, konuştuğularımın yarısı buharlaşır*' sözüdür.

Diğer rivayet ise, Muâviye (ö. 60/680) ile Sahbân b. Vâil (ö. 94?/712?) arasında geçen bir hadisede görülmektedir. Muâviye, doğaçlama yeteneği ile sivrilmiş bir hatip olan Sahbân b. Vâil'den, bir konu hakkında konuşmasını ister. Ne var ki Sahbân, elinde değneği olmadığı için konuşamayacağını söyleyerek mazeret beyan eder. Orada bulunanlar derhal Sahbân'ın eline bir değnek tutuşturup söze başlamasını beklerler. Ancak Sahbân, önce eline aldığı değneğin ağırlığını tartar, sonra sağa sola yaptığı birkaç hareketle çubuğu test eder. Ne ağırlığını ne de biçimini beğenmediği değneğin hitabet için elverişli bir enstrüman olmadığına karar verir. Bunun üzerine konuşma biraz daha geciktirilir, Sahbân'ın evinden, hitabeti sırasın-

⁸⁹ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.117.

⁹⁰ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.119.

da yanından hiç eksik etmediği değneği getirtilir. Sahbân da konuşmasını bu şekilde yapar⁹¹.

Görüldüğü gibi asâ, yerine göre bir Arap hatibi için olmazsa olmaz denilebilecek bir ehemmiyet arz etmektedir.

b. Bir Haberleşme veya İşaretleşme Aracı Olarak Asâ

'Asâ', bir topluluk içinde sözlü iletişimin mümkün olmadığı durumlarda önemli bir işaretleşme aracıydı. Halife Abdulmelik, bir mecliste bulunanların oradan ne zaman ayrılması gerektiğine dair işareti, elindeki değneği yere bırakmak suretiyle verirdi⁹². Aynı zamanda asâ veya değnek, hatibin, hutbe hazırlığı içinde oluşunun da bir işaretiydi⁹³.

c. Bir Savunma veya Savaş Aleti Olarak Asâ

Fonksiyonel bir savaş enstrümanı olarak 'asâ'yı, başka topluluklar da kullanmakla birlikte, Câhiz, onu, özellikle zencilerin yegâne savaş aleti olarak tespit etmiştir⁹⁴. Bu anlamda Arapça'da, قَرَعَ التَّبَعُ بِالتَّبَعِ (kılıç kılıca birbirine girmek) deyimini türetilmiştir⁹⁵. Arap savaş geleneğinde, çarpışma sonrasında mızrağı kırılan ve dört beş parçaya bölünen süvarinin, bu parçaları (نَبْرَاكُ ج نَبْرَاكُ) kargı olarak kullandığı görülmektedir. Savaş meydanında kaçan, kovala-yandan daha hızlı ise, kovalayan, bu kargıları fırlatmak suretiyle rakibini korkutabilirdi⁹⁶.

Atıcılıklarıyla meşhur Evs b. Hicr veya eş-Şemmâh b. Dırar gibi savaşçılar, neb' (akçağaç veya kayın ağacı) bitkisinden yapılmı

⁹¹ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.120.

⁹² Arkadaşları, halife Abdulmelik'e 'Yanızda fazla kaldığımızı ve oradan ayrılmamız gerektiğini nasıl anlayalım' diye sormuşlar, o da إِذَا لَقِيتَ الْحَيْرَانَ مِنْ يَدِي بِإِذْنِ الْخَيْرِ قَالَ مِنْ يَدِي بِإِذْنِ الْخَيْرِ 'Elimdeki değneği yere bıraktığım zaman' yanıtını vermiştir. *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.42.

⁹³ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.117.

⁹⁴ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.50.

⁹⁵ "نع" dağlarda yetişen, dalları taze iken sarıya çalan, kuruyunca kırmızılığı artan ok ve yay yapımına çok müsait bir bir tür ağaçtır. Bkz. *Lisânu'l-arab*, نع maddesi. *Kâmûs Tercemesi*nde Asım Efendi bu kelimeyi "akçağaç" ve "kayın ağacı" olarak tespit etmiştir. Bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi Okyanus*, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul, 1305, نع maddesi; قَرَعَ fiili عَفَّ sözcüğüyle kullanıldığında mecazi bir anlam da yüklenir, böylece lafzen 'Onu sopayla dürttüm' anlamındaki لَعَفَا لَعْفًا deyimi mecazen 'Onu uyardım/ikaz ettim' manasına gelir. *el-Basâir ve'z-zehâir*, 1.Cilt, 2.Cüz, s.205.

⁹⁶ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.25.

oklarıyla, keza Arapların meşhur yay ustası Ufûr el-Kavvâs da, yay yapımında kullandığı ağaç dallarının meziyetiyle iftihar ederdi⁹⁷.

'Asâ', bedevinin doğayla içiçe olan gündelik yaşamı esnasında, ona bir savunma veya küçük tehlikeleri bertaraf etme vasıtası olarak da hizmet etmiştir. Akrep vb. haşeratin yanı sıra özellikle çöl yılanlarıyla mücadelede 'asâ' bedevi için adeta bir cankurtaran mesabesinde olmuştur. Câhiz, bir bedevinin, böyle bir zafer sonrasında söylediği şu sözleri nakletmektedir⁹⁸:

حَوْضَ الْمَنِيَّةِ قَتَالَ لِمَنْ عَقَلَا
لَمْ يُغْذِ إِلَّا الْمَتَايَا مَدَّ لَدُنْ خُلُقَا
جَلَاهُمَا مِدْوَسُ الْأَلَانِ فَاتْتَلَقَا

لَوْلَا الْهَرَاوَةُ وَالْكَفَّانُ أَتَهَلَّنِي
أَصْمُ مِنْهَرْتِ الشَّدَقِينَ مُلْتَبِدٌ
كَانَ عَيْنِيهِ مَسْمَارَانِ مِنْ ذَهَبٍ

Sopam ve ellerim olmasaydı, musallat olduğuna ölüm zehrini içiren o katil (yılan) beni de öldürecekti.

Saldırgan, yassı ve ışıltılı başlıdır. Yaratıldığından itibaren hep ölüm olmuştur onun besini.

Onun gözleri henüz perdahlanmış ışıltılı parlayan iki altın çiyiyi andırıyor

d. Yaşlı, Hasta veya Sakat Kimseler İçin Bîr Destek Olarak Asâ

'Asâ'nın en çok dile getirilen pratik faydalarından biri de, sağlık durumu bozuk veya fiziksel bakımdan kusurlu insanlara yedek bir uzuv olarak hizmet etmiş olmasıdır⁹⁹. Câhiz, özellikle *Kitâbu'l-urcân* adlı eserinde, sakat, kötürüm ve topal kimseler açısından bunun ne kadar hayati öneme sahip bir şey olduğunu, bedevi kültürün şifahi geleneğinin en somut yansıması olan şiirlerin diliyle ispatlamaya çalışır. Bir şaire ait şu beyit, konuya ışık tutacak niteliktedir¹⁰⁰:

وَكُنْتُ أَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ مُعْتَمِدًا
فَصَبِرْتُ أَمْشِي عَلَى رِجْلٍ مِنَ الْخَشَبِ

Eskiden iki ayağımın yardımıyla yürürdüm. Artık, tahtadan bir ayakla (bastonla) yürür oldum.

e. Başka Âlet ve Edevatın Vazgeçilmez Bir Parçası Olarak Asâ

Câhiz, değnek veya sopayı, kendi başına olan yararlarının yanı sıra, diğer bazı araç-gereçlerin vazgeçilmez ahşap aksamını oluşturması bakımından da ele almıştır. Böyle bir nesne, keser, kürek, bel,

⁹⁷ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.93.

⁹⁸ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.60.

⁹⁹ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.50.

¹⁰⁰ *el-Bursân ve'l-Urcân*, s.133.

balta, kazma, çapa, diren, tırpan veya orak sapı vazifesi görebileceği gibi, bıçak, kılıç veya kama kabzası olarak da iş görebilir¹⁰¹.

7. Câhiz'in Konuyu Ele Alma Yöntemi Üzerine Notlar

Câhiz'in, bir tezi temellendirirken izlediği, doğrudan veya dolaylı delillerin akli ve nakli kanallardan yoğun biçimde serdedilmesi yöntemi -ki bu, genel olarak onun tüm edebiyatına damgasını vurmuştur-, *el-Beyân ve't-Tebyîn*'in konumunu teşkil eden *Kitâbu'l-asâ* başlıklı bölümü için de geçerlidir. C nedenledir ki, 'asâ denildiğinde nitelikleri ilk akla gelen şeyin yanı sıra, onu andıran veya benzer fonksiyonlara sahip geniş bir materyal listesi de deliller arasında yer almaktadır. Dolayısıyla Câhiz, 'asâ'dan başka, aşağıda bir listesi verilen sözcüklere ilişkin akli ve nakli rivayetleri, şiire dayalı istişhadları da değerlendirmeyi ihmal etmez. Şimdi, *Kitâbu'l-asâ*'nın değişik yerlerinde geçen ve en genel manada 'asâ/değnek' olarak tanımlayabileceğimiz enstrümanla ilgili kavramları görelim:

مِخْصِرَةٌ (ج) مِخْصِرٌ	değnek/sopa ¹⁰²
خَيْزُرَانٌ (ج) خَيْزُرٌ	Kamış sopa, bambu kamışı
مِخْجَنٌ (ج) مِخْجَانٌ	Ucu eğik sopa ¹⁰³
عَنْزَةٌ	Kısa, temreni demir bir mızrak çeşidi
عُكَّازٌ (ج) عُكَّازَةٌ / عَكَّاكِيْرٌ	Ucunda kanca veya çengel gibi bir mekanizma bulunan değnek/ sopa ¹⁰⁴ .
مِطْرَدٌ	Yabani hayvanları uzaklaştırmak için kullanılan kısa mızrak çeşidi, kargı ¹⁰⁵
عَصَا	Ucunda demir başlık (temren) bulunmayan sopa ¹⁰⁶
قَوْسٌ (ج) قَوْسِيٌّ / أَقْوَاسٌ	(Ok atmak için kullanılan) yayı andıran hafif eğik sopa ¹⁰⁷ . Bununla özellikle yere şekiller çizilip bir konu izah edilirdi.

¹⁰¹ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.93.

¹⁰² *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.6, 9, 11.

¹⁰³ Merfu bir hadiste, Hz. Peygamberin, Kâbe'yi, clinde ucu eğik bir değnekle tavaf edip istilamda bulunduğu rivayet edilmektedir: *لَمَّا طَافَ بِالْبَيْتِ نَسَبَهُ أَلْأَرْكَانَ بِمِخْجَنٍ* (Sahihu Muslim. *Kitâbu'l-hacc, bâbu cevâzi't-tavâf ale'l-beir*)

¹⁰⁴ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.69.

¹⁰⁵ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.69.

¹⁰⁶ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.14..

- قَنَاقَة (ج) قَنَاقَة Küçük mızrak, kargı¹⁰⁸.
- قَضِيب (ج) قَضِيب (Yaprak ve dikenlerinden) budanmış dal, değnek, çubuk¹⁰⁹.
- تَيْرَك (ج) تَيْرَك Kısa mızrak, kargı¹¹⁰.
- رُمَح (ج) رُمَح Mızrak¹¹¹.

Câhiz, asâyı veya değneği, hammaddesine göre de sınıflara ayırarak, dikkatleri, Arap toplumunun bu şey üzerinde ne büyük bir hassasiyetle durduğuna çekmeye çalışır:

(Değneklerin) çamdan yapılanları olduğu gibi, abanozdan veya ok yapımında kullanılan neb' ağacından (kayın) olanları da vardır. (...) Bu bakımdan asâ da, tıpkı insanlar gibi cins cinstir. Zaten, halife veya emirlerin hazineleri arasında asâ veya bastonun her zaman seçkin bir yere sahip olmasının nedeni budur. Bunların bir kısmına ise haşerat arız olamadığı gibi herhangi bir kemirgen de zarar veremez¹¹².

İlginçtir ki Câhiz, 'asâ'nın lehinde birşeyler söyleyebilmek için her türlü malzemeyi değerlendirmeye çalışır. Bu yüzden onun, devrişane bir meşrebe sahip kimi şahsiyetlerin, bu dünyada kendilerine yeten dört şey içinde 'asâyı da saydıkları bir rivayeti kullanması¹¹³ hiç de şaşırtıcı gelmemektedir.

Dolaylı delillerin kullanılması, meşellerde de kendini göstermektedir. Sözelimi, ne *ذَلِكَ الْفَحْلُ لَا يُقْرَعُ أَنفَهُ* "Bu aygırın burnuna (sopa ile) vurulmaz" sözü, ne de *ضَرَبَ فُلَانٌ ضَرْبَ غَرَابِ الْإِبِلِ* "Filan kişi, kaçan, başka sürüye karışan ya da sù kaynağının başında kontrolden çıkan devenin dövülmesi gibi sopa yedi" deyimi¹¹⁴ doğru-dan asâ ile ilişkilidir. Ancak Câhiz'e göre bu gibi sözlerin, dolaylı yoldan da olsa asâ ile ilişkilendirilmeleri mümkün olduğu gibi, kendi tēzini okur nezdinde güçlendirme olasılığı da yüksektir.

Câhiz'in edebî eserlerinde rastladığımız, tarafların meziyetlerini birbirleriyle ölçüştürme eğilimi -ki klasik Arap edebiyatında daha sonra

¹⁰⁷ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.8.9,14.

¹⁰⁸ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.10,14.

¹⁰⁹ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.12.14.

¹¹⁰ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.25.

¹¹¹ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.24-25. Ayrıca, boylarına göre adlandırılan değişik mızrak türleri için aynı yere bakınız.

¹¹² *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.92.

¹¹³ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.43.

¹¹⁴ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.55.

zengin bir materyal oluşturacak müfâhare geleneğinin ilk örneklerinden birini temsil etmektedir- asâ konusunda da kendini gösterir. Burada da Câhiz, kılıç ile asâ arasındaki yararlılık ve fonksiyonellik ilişkilerine bakarak bir değerlendirme yapar. Mesela, اعْتَصَى بِالسَّيْفِ veya عَصِيَ بِالسَّيْفِ (kılıcını bir sopa/asâ gibi kullandı) deyimlerinde, daha fonksiyonel olanın asâ olduğuna dair bir ima vardır. Câhiz bu gibi deyimlerden, üstü kapalı da olsa asânın lehine çıkabilecek durumları değerlendirme hususunda tereddüt göstermez:

Kılıcın kullanıldığı çoğu durumlar için asâ da pekala kullanılabilir, buna karşılık kılıç, bir asânın gördüğü her iş için uygun değildir¹¹⁵.

Deyimin bu anlam boyutuyla ilgili olarak, Câhiz, klasik Arap şiirinden aktardığı örneklerle de tezini destekleme yolunu tutar. Bunlardan ilki, Amr b. Muhriz'e isnad ettiği şu sözdür¹¹⁶:

تَزَلُّوا إِلَيْهِمْ وَالسُّيُوفُ عَصِيهِمْ وَتَذَكَّرُوا دِمْنًا لَهُمْ وَذُحُولًا

Onlara, kılıçlarını bir sopa gibi kullanarak saldırdılar,
Yüreklerinde hınç ve intikam duygusuyla.

Amr b. el-İtnâbe'nin sözü de az çok bu anlamdadır¹¹⁷:

وَقَتَّى يَضْرِبُ الْكَنْبِيَّةَ بِالسَّيْفِ فِ إِذَا كَانَتْ السُّيُوفُ عَصِيًّا

Genç, süvari birliğini dövüyordu adeta,
Kılıcın, sopa gibi işlediği zamanda.

Câhiz, sistematik bir yapıya sahip olmadığı anlaşılan *Kitâbu'l-asâ* adlı eserinde, tezini destekleyen değişik deliller arasına, 'değnek veya sopayla insan dövmenin yanlışlığı' gibi kimi pedagojik veya eğitsel nitelikte cümleler de serpiştirmiştir¹¹⁸. Bununla birlikte *Mecmau'l-emsâl*'de yer alan ve kölenin değersizliğine imada bulunan

الْعَبْدُ يُقْرَعُ بِالْعَصَا وَالْحُرُّ تَكْفِيهِ الْإِشَارَةُ

(Bir iş yaptırmak için) köleye (gerektiğinde) sopa atılır, hür olana ise hafif bir işaret yeter.

¹¹⁵ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.77

¹¹⁶ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.77.

¹¹⁷ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.77.

¹¹⁸ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2.Cilt, 3.Cüz, s.45.

mealindeki deyimden hareketle, 'sopa atmanın' dönemin Arap toplu-
muna tamamen yabancı bir uygulama olmadığı sonucu çıkmakta-
dır¹¹⁹.

Son olarak, asâ'nın, hacimli *edebî* koleksiyonlarda zaman za-
man anekdotik mahiyette bir takım rivayetler olarak karşımıza çık-
tığına da işaret etmek gerekir. Aşağıda yer alan pasaj bunun bir
örneğidir:

Ebu'l-Hâris Cumeyn'e, (en gözde Arap tathılarından) "Pâlûze hakkında ne düşünüyorsun?" diye sorulduğunda şu yanıtı vermiş: "Ölüm meleğinin (Cebrail'in) ve pâlûzenin, göğsümde harb u darb etmelerini ne kadar isterdim. Allah'a yemin olsun ki, eğer Mûsâ Peygamber, Firavun'la karşılaştığında elinde bir tabak fâlûzec olsaydı Firavun kesinlikle iman ederdi! Fakat Mûsâ'nın elinde asâ vardı¹²⁰.

Sonuç

Bugün hayatımızdan tamamen çıkmış veya pratik kullanımını kaybederek sembolik hale gelmiş birçok araç-gereç vardır ki geçmiş toplumlarda bunlar günlük yaşantının zorunlu unsurları olarak değerlendirilmişlerdir. Asâ da bunlardan biridir. Bugün artık teknolojinin de gelişmesiyle özel kullanım yerlerinde kendine has şekillere bürünerek aslı formunu tamamen kaybeden "asâ", bedevî arapların günlük hayatlarında bizim hayal sınırlarımızı zorlayacak kadar fazla pratik kullanım alanı bulmuştur.

Özellikle Emevîler döneminde kendini gösteren Arap ırkçılığına tepki olarak plazlanmış olan Şuûbiyye-Tesviye akımının, bir yandan birçok siyasî ve kültürel çalkantıya sebep olurken, diğer yandan da Arap edebiyatını bazı açılardan oldukça zenginleştirdiği konusunda şüphe yoktur. Zira Arap olmayan unsurların Arapları aşağılamak için dile getirdikleri tenkitlere cevap vermek için önde gelen edibler - ki bunlardan biri de Câhiz'dir- kalemlerine sarılmışlar ve çeşitli eserler telif etmişlerdir. Yazdıkları bu eserler hem bedevî hayatının birçok detaylarını gözler önüne sermiş hem de edebî bir zenginlik oluşturmuştur. Câhiz'in *el-Beyan ve't-Tebyin*'inde Şuûbiyye tarafından tenkit konusu yapılan bir "asa" için yaklaşık 140 sayfa ayırması bunun en büyük delilidir.

¹¹⁹ *Mecmau'l-emsâl*, 2.Cilt, s.345.

¹²⁰ *el-Basâir ve'z-zehâir*, 3.Cilt, 5.Cüz, s.76.

Kaynakça

- Âmilî, Bahâuddîn, *el-Keşkül (I-II)*, -Haz. Et-Tâhir Ahmed ez-Zâhî-, Dâru ihyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, Beyrut.
- Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn (II Cilt - IV Cüz)*, Tah: Abdusselâm Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, 4. Baskı, Mısır, 1975.
- ....., *el-Bursân ve'l-Urcân*, Tah: Muhammed Mursî el-Hûlî, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1972.
- Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir (I-IX)*, Tah: Vedâd el-Kâdî, Dâru Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1988.
- Ebu'l-Ferac Abdurrahmân b. Ali b. el-Cevzî, *Ahbâru'z-zirâf ve'l-mutemâcinîn*, tah: Bessâm Abdulvehhab el-Câbî, Daru İbn Hazm, 1. baskı, Beyrut 1997, s. 43.
- Halil b. Ahmed el-Ferahîdî, *Kitâbu'l-ayn (I-VIII)*, tah: Mehdî el-Mahzûmî ve İbrahim es-Samarrâî, Beyrut 1988.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab (I-XV)*, Dâru Sâdir, Beyrut 1994.
- İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh (I-VI)*, tah: Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-ilm, Beyrut 1984.
- Meydânî, *Mecmau'l-emsâl (I-III)*, Tah: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, İsa el-Babi el-Halebi, Kahire, 1979
- Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi Okyanus*, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul, 1305/1887.
- Zebîdî, Muhammed el-Huseyn Tâcu'l-Arûs (I-X), Mısır 1306/1888.